

USTROJ I SLUŽBA AUSTRIJSKE KOPNENE VOJSKE U DALMACIJI OD 1867. DO 1873.

Tado ORŠOLIĆ
Zavod za povijesne znanosti
HAZU u Zadru

UDK 940.54:943.6.(497.5.1867.-1873. Dalmacija)
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 10. XII. 1998.

Kad se govori o vojnom ustroju Dalmacije u Austro-Ugarskoj, mora se reći da tematika ove vrste, u našoj prošlosti gotovo da i nije obrađivana. Stoga sam u ovome radu koje obuhvaća razdoblje (1867. – 1873.), u kojemu su se zbile kapitalne vojne promjene i izmjene, nastojao bolje rasvijetliti i obraditi ovaj manje poznati dio hrvatske (dalmatinske) povijesti. Naročito sam se osvrnuo na sljedeće značajne komponente koje su bitne za prikaz ove problematike, a to su: vojno-teritorijalno uređenje, reorganizaciju vojske, ustroj domobranstva, način novačenja, vojna obveza, razmještaj i ustroj vojnih zapovjedništava i postrojbi u Dalmaciji, kao i drugim pitanjima vezanih uz navedenu temu. Treba reći kako se uređenjem dvojne Monarhije prišlo i novoj organizaciji vojske, čije promjene, izmjene i dopune vojnog zakona nisu mimošle niti Dalmaciju, koja je bila u austrijskom dijelu Monarhije sve do njene propasti 1918. godine. Nadam se da sam ovim radom, bar djelomično uspio pridonijeti boljem upoznavanju i osvjetljavanju ovog dijela naše povijesti.

Uvod

Odlaskom (Francuza) Napoleona iz Dalmacije 1813/14 i uspostavom druge austrijske uprave, vojnički ustroj u Dalmaciji bio je uređen na principu teritorijalnih snaga. U teritorijalne snage su ulazili svi sposobni muškarci u dobi od 16-60 godina, a koji su samo u izuzetnim situacijama bili svi mobilizirani. Teritorijalne ili pokrajinske snage dizale su se pod oružje samo po potrebi, odnosno ako je prijetila opasnost od vanjskoga neprijatelja. Vojni zapovjednik teritorijalnih snaga bio je *kolunel*, koji je jedino bio odgovoran generalnom providuru Dalmacije (glavni vojni i civilni zapovjednik) dok su svi ostali viši i niži časnici imali zadatak obrane, te održavanje reda i mira na određenom području. Ovaj sustav vojnčkoga ustrojstva zadržan je iz dalmatinske Vojne krajine, kojega su preuzele austrijske vlasti iza propasti Mletačke Republike u Dalmaciji. Po tom sistemu, *černide* i krajišnici su bili vojne elitne jedinice, koje su uvijek morale biti spremne za bojno djelovanje. Teritorijalne snage su imale vojnu obrambenu i pandursku (policijsku) ulogu u održavanju reda i

mira, odnosno izvršnu vlast političke uprave sa sudskom ingerencijom¹. Ipak takvo vojno ustrojstvo nije moglo osigurati učinkovitu i discipliniranu vojsku kakvu je trebalo Habsburško carstvo. U svrhu poboljšanja i reorganizacije vojnoga ustroja proglasom i naredbom cara Franje Josipa I od 15. veljače 1852., po prvi put se u pokrajini Dalmaciji izvršilo “dizanje na vojsku” i popis svih vojno sposobnih mladića iz sedam razrednih doba (prvi razred oni koji su u prosincu 1851. navršili 20 godina života, tj. rođenim od 1831. do 1825.). Navedenom naredbom, za prvu godinu novačenja 1852. u Dalmaciji se imalo “dignuti u vojnu službu 1200 mladića”.² Novačenje se vršilo u zadarskom, splitskom, dubrovačkom i kotorskom okružju, s tim da su vojni obveznici iz Dubrovačkog i Kotorskog okružja bili izuzeti iz popisa novačenja, osim u “bojno pomorstvo”.³ Ovim vojnim aktom iz 1852. otpočela je sustavna reorganizacija novačenja kao i cjelokupnoga vojnoga ustroja u Dalmaciji, čije će odredbe važiti sve do 1867., kada će se pristupiti kapitalnim izmjenama i dopunama vojnoga zakona, tada već Austro-Ugarske Monarhije. Međutim treba znati da su glavni uzroci provedbe vojne reforme u Habsburškoj monarhiji bili upravo u općenitim društvenim (tehnoško-modernizacijskim) promjenama u Europi, zbog kojih su u nekim europskim državama već bile provedene reforme vojske i uvedena opća vojna obveza. S druge strane izravni poticaj reformi vojske dali su težak poraz austrijske vojske 1866. (austro-pruski rat) u kojem se pokazala nadmoć pruske vojske (izvježbanost i ustroj vojnih jedinica i također novo tehnološko rješenje u naoružanju - puške *ostraguše*), te potreba razgraničenja nadležnosti nad vojskom u vrijeme pripremanja i nakon usvajanja Austro-ugarske nagodbe 1867. godine. Austro-ugarskom nagodbom 1867. izvršen je preustroj vojske Habsburške monarhije i ustrojena zajednička vojska Austro-Ugarske, pod subjekcijom vojnog ministarstva (*Kriegsministeriums*) u Beču, kao vrhovne upravne oblasti zajedničke vojske. U smislu vojnoga uređenja dvojne Monarhije u razdoblju od 1867. – 1873. izvršene su izmjene i dopune zakona o vojnoj službi (neke od vojnih promjena još i 1881., 1883., 1894. i 1912.) kao i kompletni vojni preustroj, koji će u većoj ili manjoj mjeri važiti kroz čitavo postojanje Monarhije sve do njene propasti 1918. godine.

¹ O tome u Šime PERIČIĆ, *Vojna krajina u Dalmaciji, Vojne krajine u jugoslavenskim zemljama u novom veku do Karlovačkoga mira 1699.*, SANU Odeljenje istorijskih nauka, knj. 12, Beograd, 1989., str. 174 -215; Š. PERIČIĆ, *Dalmatinci u vojnoj službi Austrije (1797-1805)*, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, Zadar, 1995. str. 595-626.

² Državni arhiv Zadar (dalje DAZd), *Štampe 1852*, svež. 74, br. 65, *Oznanjenje - o dizanju na vojsku, koje se mora provesti u Dalmaciji 1852 god.*

³ Nav. dj., br. 66.

I.

Budući da je Austrija iz prusko-austrijskog rata izašla kao gubitnik, te porazom kod *Königsgrätza* 1866. istisnuta iz njemačkoga saveza država, bila je na neki način prisiljena dogovoriti se s Mađarskom o budućem uređenju njihovih odnosa. Tako je Austro-ugarskom nagodbom 1867. sklopljen državnopravni ugovor između austrijskog cara Franje Josipa I (Austrije) i mađarskih vladajućih krugova (Mađarske) pod vodstvom Franje Deaka, o podjeli vlasti u Habsburškoj monarhiji. U skladu s tom nagodbom Habsburška monarhija se od tada zvala Austro-ugarska Monarhija. Nagodbom iz 1867. Monarhija je bila podijeljena na dvije cjeline: Austriju (Donja i Gornja Austrija, Štajerska, Koruška, Kranjska, Šleska, Češka, Moravska, Tirol, Gradiška, Bukovina, Galicija, Istra, Dalmacija i Vojna krajina do 1881.) i Ugarsku (Erdelj i banska Hrvatska). Za zajedničke poslove bili su određeni: kralj, vanjski poslovi (diplomacija i trgovina), vojska (ratni poslovi)⁴ i zajednički financijski poslovi. Bili su utvrđeni i zajednički ministri: ministar dvora, ministar vanjskih poslova, ministar rata i ministar zajedničkih financija. Austro-ugarskom nagodbom iz 1867. i Hrvatsko-ugarskom nagodbom 1868., vojska monarhije je bila podijeljena na tri dijela:

- zajednička (stalna austro-ugarska vojska) carsko kraljevska vojska i ratna mornarica s njemačkim zapovjednim jezikom,⁵ koja je bila podređena Državnom ratnom ministarstvu u Beču;

- kraljevsko ugarsko domobranstvo (*honvéd*) s mađarskim zapovjednim jezikom i kraljevsko hrvatsko domobranstvo s hrvatskim zapovjednim jezikom; oboje je u administrativnom pogledu u mirnodopsko i ratno vrijeme bilo podređeno Ministarstvu za obranu zemlje u Budimpešti, dok je u vojnom pogledu u mirnodopsko vrijeme bilo pod vrhovnim zapovjednikom domobranstva (ugarskog dijela Monarhije), a u vrijeme rata u vojnom pogledu je bilo pod zajedničkim vojskovođom kojega je imenovao car;

- carsko-kraljevsko domobranstvo (*Landwehr*) također je u administrativnom pogledu u vrijeme mira ili rata bilo podređeno Ministarstvu za obranu zemlje u Beču, dok je u mirnodopsko vrijeme u vojnom smislu bilo pod vrhovnim zapovjednikom domobranstva (austrijskog dijela Monarhije), a u ratno vrijeme je bilo pod zajedničkim vojskovođom (za ukupno domobranstvo dvojne Monarhije) kojega je imenovao car.⁶

Zajedničko Državno ratno ministarstvo (do 1868. *Kriegsministerium* od 1868. *Reichskriegsministerium*) prema jedinstvenom sporazumu o obrani zemlje imalo je funkciju vrhovnoga zapovjedništva u oblastima zajedničke austro-ugarske vojske i ratne mornarice, dok su tri domobranstava (austrijsko, ugarsko i hrvatsko) bili uređeni na temelju prethodno (gore) navedene podjele, ali naravno pod stalnim nadzorom Državnog ratnog ministarstva.⁷

⁴ *Reichraths – Almanach*, Wien, 1867, str. 92. točka 9. O uređenju zajedničke obrane, tj. vojnih poslova između Austrije i Mađarske.

⁵ O uporabi zapovjednog jezika u vojsci u István DEÁK, *Der k (und) k Offizier*, Wien-Köln-Weimer 1991, str. 70-71. ; Walter WAGNER, *Geschichte des K.K. Kriegsministeriums*, knjiga II, 1866-1888, Wien-Köln-Graz, 1971...str.24

⁶ *Zakon vojeni. Prevodi ilirski zakonah i naredabah kriepostnih za Dalmaciju. Iz dëržavnog lista zakonah. (List državnih zakona za kraljevine i zemlje zastupane u Carevinskom vijeću)*, Zadar, 1868., str. 458. (naslovi ovih izdanja dalje u bilješkama, *List državnih zakona*).

⁷ I. DEÁK, nav. dj., str. 72.

Državnom ratnom ministarstvu bili su također pripojeni glavni vojni stožeri, vojno-divizijska zapovjedništva, glavni nadzornici topništva, konjaništva, inženjerije, mobilnih jedinica i dr., a oni su se opet dijelili na niže zapovjedne jedinice i urede.

Ustroj vojske i vojno-teritorijalna podjela

Vojni ustroj Austro-ugarske Monarhije, kroz čitavo njeno postojanje, često puta je bio mijenjan i dopunjavан novim vojnim odredbama i zakonima. Naravno, to se sve radilo u svrhu poboljšanja tada jedinstvene vojske Monarhije, kada je od postojećih državno-teritorijalnih vojnih trupa trebalo učiniti kvalitetniju, mobilniju i čvršću vojno-obrambenu snagu (ove promjene su ponajviše nastale zbog vojno-tehnološkog razvoja u pojedinim europskim državama koje je Habsburška monarhija morala slijediti da bi mogla dosljedno konkurirati, zbog potrebe općenitog preuređenja vojnog administrativnog aparata, zatim zbog ondašnje zategnute političke situacije u Europi, austrijski ratovi s Italijom i Pruskom itd.).

U tom smislu tadašnji Ratni ministar (*Kriegsminister*) *Feldmarschalleutnant* (FML – podmaršal) baron Franz Kuhn von Kuhnenfeld predložio je novu temeljnu organizaciju teritorijalnih oblasti s odvojenom administrativnom vojnom upravom od glavnog vojnog zapovjedništva. Taj prijedlog Državno ratno ministarstvo je službeno objavilo 13. listopada 1868., i od siječnja iduće godine dvojna Monarhija je u vojno-teritorijalnom pogledu (u smislu modifikacije sistema i decentralizacije vojnih zapovjedi i administracije, a sve radi lakšeg i jednostavnijeg funkcioniranja vojske) bila podijeljena na dopunske kotare u kojima su bili razmješteni vojni divizion i brigade. Od listopada 1868. izvršit će se podjela na sljedeća područja s vojno-administrativnim okrugom djelovanja i to:

- glavni stožeri (*Genarkommando*) u: Beču (za donju Austriju), Brnu (za Moravsku i Šlesku), Grazu (za Štajersku, Korušku i Kranjsku), Pragu (za Češku), Budimpešti (za Ugarsku), Lavovu (Lwow) (za istočnu Galiciju i Bukovinu) i Zagrebu (za Hrvatsku i Slavoniju te za hrvatsko-slavonsku Vojnu krajinu);
- vojni stožeri (*Militärkommanden*) u: Innsbrucku (za Tirol i Voralenberg), Zadru (za Dalmaciju), Sibiu (za Transilvaniju) i Petrovaraždinu za (banatsku Vojnu krajinu); navedeni vojni stožeri su samostalno vodili vojno-administrativne poslove ali su bili neposredno podređeni Državnom ratnom ministarstvu;
- vojna divizijska zapovjedništva (*Truppendivisionskommanden*) u: Linzu (za gornju Austriju i Salzburg, ali pod vojnom ingerencijom stožera u Beču), Trstu (za Trst, Primorje, Goricu i Gradišku, pod stožerom u Grazu), Krakovu (za zapadnu Galiciju, pod stožerom u Lavovu) i Bratislavi, Košicama i Temišvaru (pod stožerom u Budimpešti).⁸

Unatoč ovakvoj teritorijalnoj podjeli, ipak su važna vojna pitanjima uglavnom rješavana u glavnim vojnim stožerima u Beču, Grazu, Lavovu i Budimpešti koji su bili poznati kao tzv. "Generalati". Teritorijalna podjela na navedena vojna područja imala je za cilj po-

⁸ W. WAGNER, nav. dj., str. 58; Adam WANDRUSZKA – Peter URBANITSCH, *Die Habsburgermonarchie 1848-1918., Band I, Die bewaffnete Macht, Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, Wien, 1987, str. 390. (dalje. *Habsburgermonarchie 1848-1918*).

⁹ Nav. dj., str. 390 – 391.

boljšanje funkcioniranja glavnog vojnog tijela Državnoga ratnoga ministarstva. Kao pretpostavka za rad navedenih vojnih okruga i uopće cjelokupne vojske, morali su biti ustrojeni vrhovni vojnički organi. Stoga su na razini Monarhije uspostavljena dva vrhovna vojna tijela:

I. Vrhovno zapovjedništvo vojske: a) vrhovni vojni zapovjednik, vojskovođa FM (*Feldmarschall*) nadvojvoda Albrecht do 1869., a kasnije obnašao dužnost glavnog inspektora vojske (od 1869.)¹⁰, b) carska vojna kancelarija (u njoj su bili prvi glavni ađutant te upravitelj carske vojne kancelarije, oba po činu podmaršali) i c) glavni ađutant (po funkciji glavni carski ađutant);

II. Državno ratno ministarstvo (*Reichskriegsministerium*), u kojemu su bili: a) Državni ratni ministar, b) dodijeljeni generali (zamjenik ministra i upravitelji vojno tehničkih i ekonomskih poslovnih grupa), c) predsjednički ured, d) poslovni odjeli (15 poslovnih odjela), e) vrhovni vojni sudski senat i f) pomoćni organi (u kojemu su bili načelnik glavnog stožera vojske i glavni inspektori svih rodova vojske).¹¹

No, ipak car i kralj Franjo Josip I. imao je sve ovlasti kao vojni i državni poglavar dvojne Monarhije. Međutim, podjela nadležnosti vojnih ovlasti bila je takva da je Državno ratno ministarstvo od 15. siječnja 1868. carskom naredbom preuzelo sve dužnosti Vrhovnog vojnog zapovjedništva, te obnašalo ulogu vrhovnog vojnog tijela Austro-Ugarske. Ovom carskom naredbom trebalo se postići odvajanje i razgraničavanje djelovanja između Vrhovnog vojnog zapovjedništva i Državnog ratnog ministarstva (do tada su sva vojna pitanja zajednički rješavana između Vrh. voj. zap. i Drž. rat. ministarstva). Iako je Državno ratno ministarstvo preuzelo glavnu ulogu u rješavanju svih vojnih pitanja, ipak je moralo u svim važnim vojnim odlukama konzultirati (*Generalstab*) glavni štožer (koji je ostao kao pomoćna vlast Drž. rat. min.), tj. načelnika glavnog stožera i vrhovnog vojnog zapovjednika odnosno (kasnije od 1869.) glavnog inspektora vojske (ovi su mogli na donesene odluke ministarstva staviti svoje primjedbe ili nadopune i imali su popriličnog utjecaja u tome)¹².

U principu navedeni vojni organi bili su u međusobnom kontaktu i dogovoru oko rješavanja svih glavnih vojnih pitanja Monarhije, u čemu su se jedino razlikovale njihove vojne dužnosti.

¹⁰ W. WAGNER, nav. dj., str. 36. Do izmjena u glavnom državnom stožernom timu dolazi istom carskom naredbom (15. I 1868.) kada je potvrđeno da se umjesto dotadašnjeg naziva Vrhovnoga zapovjednika vojske (*Armeeoberkommandant*) promijeni u *Armeekommandant* (do 24. veljače 1869.), a od 24. veljače 1869. u *Der Generalinspektor des Heeres* – glavni inspektor vojske (kao formalna vojna funkcija koja će ostati do 1918.).

¹¹ Nav. dj. str. 261 – 267; O rasporedu glavnog vrhovnog vojnog tijela (u Beču) Austro-Ugarske (od 1867. do 1873.) vidi na kraju rada.

¹² Nav. dj. uvodni dio, str. 1 i str. 36.

II.

Budući da sam dijelom razjasnio vojni ustroj u Monarhiji bez kojeg se ne može odvojeno promatrati vojno uređenje u Dalmaciji, treba također reći i nekoliko riječi uopće o upravno-pravnom uređenju pokrajine Dalmacije. Dakle, uspostavljanje druge austrijske uprave od 1814. u Dalmaciji je na čelnom mjestu stajao namjesnik (stolovao u Zadru), koji je ujedno bio nosilac civilne i vojne vlasti. Namjesnik je zajedno s dalmatinskim Namjesništvom bio izravno podčinjen Beču. Političke i sudske vlasti činile su jedno tijelo. U upravnom pogledu čitava se Dalmacija dijelila na četiri okružja (*der Bezirk*) sa sjedištima u Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru. Okružja su se zatim dijelila na kotareve, a kotarevi na općine. Kratko i sažeto, ovako je izgledalo uređenje pokrajine Dalmacije sve do kraja austrijske uprave 1918 godine.

U vojnom pogledu, glavno vojno zapovjedništvo s administrativnom upravom za Dalmaciju bilo je smješteno u Zadru (*Militär – Commando für Dalmatien*). Na temelju vojnog ustroja i u skladu s načelima vojnog zakona (austrijskog dijela) Monarhije, u Dalmaciji je 1868. osnovan carsko-kraljevski XVIII. vojni divizion, kao vojna postrojba, sa stožernim sjedištem u Zadru.¹³

Prema vojnoj raspodjeli u operativnoj zoni svaki vojni divizion trebao je imati sljedeće izvršne vojne organe: operativni i direkcijski ured, artiljerijsko i inženjerijsko zapovjedništvo, vojno sudstvo, liječničkog zapovjednika (*Chefartz*), bojnog zapovjednika (nadstojnika) (*Feldsuperior*), intendantsku službu s vojničkim i upravnim odjelom, civilno zemaljsko povjerenstvo, vozarsko zapovjedništvo, sanitetsku službu i vojno dušebrižništvo.¹⁴ Dakle, u Dalmaciji je bio ustrojen XVIII. vojni divizion kao jedinstvena vojna postrojba za cijelu Dalmaciju, i pod zapovjedništvom namjesnika *Feldmarschalleutnant* - podmaršala (skraćeno FML) Johana Wagnera do 1870. (smijenjen zbog neuspjeha vođenja vojne akcije pri ugušenju ustanka u Boki kotorskoj 1869.),¹⁵ a od 1870. FML barona Gabriela Rodića. Struktura zapovjedništva XVIII. vojnog divizona u Zadru, ujedno i glavnog stožera za Dalmaciju, u 1871. izgledala je ovako:

¹³ DAZd, *Spisi Registrature Namjesništva* (SRN), 1868. fasc. V. A. br. 3209 i br. 3569. U gornjem naslovu stoji "K.K. 18-ten Truppen Division. Militär- Kommando für Dalmatien" (spis o donošenju zakona o pomorskoj Akademiji u Rijeci), u drugoj naredbi u gornjem naslovu stoji "K.K. 18-en Truppen Division. Kommando in Zara" (spis o uskraćenju dostavi hrane za Splitsko zapovjedništvo); DAZd, SRN, 1869. fasc. V. A. Sv. 2144, br. 3207. Na pečatu utvrdeni naslov glasi "K.K. Militaere 18 Truppen Division zu Zara" (spisi o novačenju).
¹⁴ *Habsburgermonarchie 1848-1918.*, str. 393.

¹⁵ Antun Stj. DABINOVIĆ. Pozadina bokeljskog ustanka god. 1869., *Rad JAZU*, knj. 237, Zagreb, 1929. str. 85. Dabinović govori o tome kako je FML Wagnera smijenila "cesarska vlada". O tome također vidi u Josip BIROŠ. Krivošijski ustanak, i Stijepo OBAD, Odjek bokeljskog ustanka u dubrovačkom kraju, *Zbornik radova sa naučnog skupa o ustanku u Boki Kotorskoj 1869*, Kotor-Budva, 1970.

uprava glavnog zapovjedništva XVIII-og divizionu u Dalmaciji (1871.):	zapovjednici, časnici i vojno osoblje:
zapovjedništvo XVIII. divizionu sa sjedištem u Zadru	vojni zapovjednik za cijelu Dalmaciju i zapovjednik XVIII. vojnog divizionu podmaršal baron Gabriel Rodić; adutant vojnog zapovjednika poručnik Filip Steidl; general-bojnik Maksimilian Pešić Košnald (dodjeljen iz glavnog stožera u Beču); zapovjednik glavnog stožera (General-Stabs-Chef) potpukovnik Anton Hiltl
vojni odsjek	zapovjednik vojnog odsjeka – potpukovnik Anton Hiltl; kapetani I kl. Karl Domainsky, Joseph Salamon i Massimiliano Catinelli i kapetani II. kl. Vinzenz Haardt i Wilhelm Scabroth
pomoćni vojni organi	zapovjednik artiljerije – pukovnik Joseph Bronn; zapovjednik inženjerije – pukovnik Wolfgang Welsperg; vojni župnik Ivan Zanić; sudski savjetnik – major-sudac Carl Kittel; zapovjednik saniteta – glavni stožerni liječnik II kl. Kleophas Mann.
intendantska služba	šef vojne intendantske službe, vojni intendant Eduard Frey; intendantski službenici: vojni intendant Joseph Billicsich, zatim niži vojni intendantni II. kl. Emanuel Rolletschek, Anton Dorant i Juraj Cvitković; te služba kontrole računovodstva (ukupno deset službenika)

Također, XVIII. vojni divizion (kao vojna postrojba) bio je podijeljen u dvije brigade i to:

- prva pješačka brigada u Zadru dijelila se na: pješačke pukovnije br. 44. i br.31., te lovačku bojnu br. 27. i artiljerijsku tvrđavsku bojnu br. 11;
- druga pješačka brigada u Dubrovniku dijela se na: pješačke pukovnije br. 22. i br. 47, te na lovačke bojne br. 8, br. 9 i br. 20 i artiljerijsku tvrđavsku bojnu br. 12.¹⁶

¹⁶ *Militär Schematismus*, Wien, 1871 str. 122; Luigi MASCHKEK, *Manuale del Regno di Dalmazia*, Zadar, 1871., str. 206-211. U vojnom shematizmu brigade nisu obilježene brojevima niti Maschek navodi brojeve prve i druge brigade.

S obzirom na podjelu vojnih zapovjedništava u Dalmaciji su postojala dva glavna okružna zapovjedništva i to u: a) Zadru (za zadarsko i splitsko okružje) i b) Dubrovniku (za dubrovačko i kotorsko okružje).

Zapovjedništva prve i druge brigade u sklopu XVIII. divizionu, i ostala vojna zapovjedništva u Dalmaciji:¹⁷

raspored zapovjedništava brigada, pukovnija, topničkih tvrđava i vojne inženjerije u Dalmaciji (1871.):	zapovjednici, časnici i vojno osoblje
zapovjedništvo prve brigade u Zadru	zapovjednik brigade, general-bojnik Edoardo Udvarnoky de Kiss-Joka i (dodijeljen iz glavnog stožera XVIII. divizionu) poručnik Frane Vuksan
zapovjedništvo druge brigade u Dubrovniku	zapovjednik brigade, general-bojnik Stjepan Jovanović i (dodijeljen iz glavnog stožera) poručnik Ivan Kuria
kotarsko zapovjedništvo pješačke regimente (pukovnije) br. 22 u Splitu	natporučnik Josip Maraš
zapovjedništvo XI-te bojne topničke tvrđave u Dubrovniku	zapovjednik bojne, bojnik Franz Klier; kapetan II. kl. (računovođa) Guglielmo Pokorny, viši liječnik Dr. Erminio Wack i adutant poručnik Carlo Kühn; zapovjednici topničkih satnija i baterija ukupno: tri kapetana I kl., četiri kapetana II kl., deset natporučnika i jedanaest poručnika; - zapovjednik artiljerijskog materijala u Dubrovniku, potpukovnik Varmond Karnitschnig
zapovjedništvo XII-te bojne topničke tvrđave u Zadru	zapovjednik bojne, bojnik Friedrich Lipp; pukovnijski liječnik II kl. Dr. Victor Kessler, vojnik-kirurg Adolf Jansa, poručnik (računovođa) Federico Nowak i poručnik-adutant Joseph Mischek; zapovjednici topničkih satnija i baterija ukupno: četiri kapetana I kl., tri kapetana II kl., devet natporučnika i devet poručnika; - zapovjednik artiljerijskog materijala u Zadru, kapetan I kl. Paul Bartonitzek
uprava inženjerije u Dubrovniku	upravitelj stožera, Giuliano Rozkowski
uprava inženjerije u Kotoru	upravitelj stožera, Miloš Komadina
uprava inženjerije u Zadru	upravitelj stožera Teodor Kadarž
uprava inženjerije u Splitu	upravitelj stožera, kapetan I. kl. Carl Ponz

¹⁷ *Militär schematismus*, str. 122-123; I. MASCHKE, nav. dj., str. 210-211.

Uz navedena glavna zapovjedništva (1869.-1873.) postojala su još i lokalna vojna zapovjedništva te zapovjednici tvrđava (tamo gdje su postojale tvrđave) u sljedećim mjestima:¹⁸

mjesto	zapovjednici mjesta i tvrđava
Dubrovnik	zapovjednik mjesta, potpukovnik Engelbert Knežić; zapovjednik tvrđave, bojnik Franz Klier
Kotor	mjesni natporučnik Vito Kovačević; zapovjednik tvrđave, bojnik Albert Struppi
Knin	zapovjednik tvrđave, kapetan I. kl. Eduard Kanz
Zadar	zapovjednik mjesta, bojnik Joseph Tyssen; zapovjednik tvrđave Friedrich Lipp
Šibenik	zapovjednik mjesta Ernst Gwinner (zastavnik bojnog broda)
Split i tvrđava Klis	zapovjednik mjesta, kapetan II. kl. Joseph Bruckmüller
Herceg Novi	zapovjednik mjesta, pukovnik Adolph Marno von Eichenhorst
Budva	zapovjednik mjesta, kapetan II. kl. Gustav Metz

Srazmjerno potpunom vojnom uređenju XVIII. divizionu, u Dalmaciji su bili uspostavljani vojni sudovi i to: posadni sud u Zadru (glavni sudac kapetan I kl. Franz Fongaroli), vojni sud pri brigadi br.50. u Zadru i vojni sud pri brigadi br.51 u Dubrovniku. Uz navedene vojne sudove djelovalo je još nekolicina vojnih službi i zapovjedništva kao što su: zapovjedništvo garnizonskih liječnika (u Zadru i Dubrovniku), farmaceutska vojna služba i glavni vojni kapelani (u Zadru, Dubrovniku i Kotoru) te uredi za dostavu vojnih namirnica (u Zadru, Dubrovniku, Kotoru, Splitu, Budvi, Herceg Novom i Kninu).¹⁹

U ovom je izgledao razmještaj vojnih zapovjedništava u Dalmaciji (1871.-1873.), pri čemu treba istaknuti da ovo nije potpuna i konačna podjela, zato jer će se broj zapovjedništava i promjene časnika, kao i općenito vojno ustrojstvo, sukladno vojnoj reorganizaciji Monarhije s vremenom mijenjati.²⁰

¹⁸ *Militär Schematismus*, str. 127-129; L. MASCHEK, nav. dj. str. 210

¹⁹ L. MASCHEK, nav. dj., 1872. str. 299. i 1873. str. 303-304.

²⁰ Kao primjer raspodjele vojnih zapovjedništava u Dalmaciji prikazao sam godinu 1871. (imena časnika navedenih u tablicama, koji su se mijenjali od 1867.-1873., nisam prikazao u potpunosti za sve godine zato jer to nije svrha ovoga rada, a i zato jer bi njihov prikaz promjena kroz navedene godine zauzeo popriličan broj stranica. Vojno uređenje u Dalmaciji za period 1867.-1873. jest kostur na koji su se s vremenom nadovezivala nova vojna zapovjedništva i vojne formacije. Tako već 1878. pri okupaciji Bosne i Hercegovine, u Dalmaciji dolazi do vidljivih promjena u bojnoj spremnosti, kao i promjena u podjeli vojnih brigada, bojni i satnija, pri

Uspostava Domobranstva

Domobranstvo²¹ se u austro-ugarskoj vojsci ustrojava objavom naredbe Ministarstva za domobranstvo i za javnu sigurnost od 18. siječnja 1868. Ovom naredbom “*njegovo c. kr. apostolsko Veličanstvo dostojalo se previšnjom odlukom od 10. siječnja*” urediti da se ukine “*redarstveni odsiek u predsjedništvu vieća ministarskoga*”, i da se na njegovom mjestu “ustrojava ministarstvo za domobranstvo i za javnu sigurnost”; u tom smislu “*novo ustrojeno ministarstvo preuzeti imade poslove niegdašnjega redarstvenoga odsieka*”. Ovim aktom Ministarstvo za domobranstvo i javnu sigurnost, otpočelo je svoje vojno djelovanje od 16. siječnja 1868.²²

Domobranstvo u Austro-Ugarskoj (5. prosinca 1868. osnovano i ugarsko-hrvatsko domobranstvo) bilo je podijeljeno na:

- a) carsko kraljevsko domobranstvo (*Landwehr*) za austrijski dio; pod Ministarstvom za obranu zemlje u Beču;
- b) ugarsko domobranstvo (*honvéd*) s mađarskim zapovjednim jezikom i kraljevsko hrvatsko domobranstvo s hrvatskim zapovjednim jezikom; oboje pod Ministarstvom za obranu zemlje u Budimpešte.

Pod točkom 8. vojnog zakona Monarhije, domobranstvo je u slučaju rata bilo priključeno stalnoj vojsci (u smislu bojnog djelovanja) u obrani državnih granica, dok je u miru djelovalo u održanju unutrašnjeg reda i sigurnosti. Dužnosti ministara obrane u ovom slučaju su obavljala “*dva ministra obrane*”, jedan za austrijsko i jedan za ugarsko domobranstvo, i dva vrhovna zapovjedništva za domobranstvo u obje polovice monarhije. U administrativnom pogledu u ratu i miru domobranstva su bila podređena svojim Ministrima za obranu zemlje. U vojnom smislu u mirnodopskom razdoblju bilo je podređeno dvoma vrhovnim zapovjedništvima domobranstva, dok je u ratu bilo pod zapovjedništvom vojskovođe kojega je imenovao car.²³

Međutim, iako su ustrojena dva (tri *hrvatsko domobranstvo* u sklopu ugarsko-hrvatskog domobranstva²⁴) odvojena domobranstva, to nije značilo da su oni djelovali bez znanja Drž. rat. ministra. Dapače, kao sastavni dio vojske Monarhije, oba domobranska zapovjedništva su preko ministara za zemaljsku obranu morali podnositi izvješće Drž. rat. ministarstvu o: brojčanom stanju domobranstva, o tome kako je i koliko domobranstvo nao-

čemu je osnovna vojna struktura u principu ostala ista. O određenim vojnim izmjenama u Dalmaciji vidi u *Österreichische Militärische Zeitschrift* 1879., str. 353-354., prilog 6 i 7.

²¹ *Hrvatska Enciklopedija*, sv. V. Zagreb, 1945., str.192. Domobranstvo pod nazivom “*Landwehr*” prvi put se javlja u Austriji 1805. i 1809., u Pruskoj za vrijeme Napoleonovih ratova 1807. i u Ugarskoj *honvédi* (domobranici) za vrijeme revolucije 1848/49 godine.

²² *Naredba ministarstva za domobranstvo i za javnu sigurnost*, komad II. List državnih zakona, Zadar. 1868. str. 57.

²³ W. WAGNER, nav. dj. str. 50; *Habsburgermonarchie 1848 - 1918*, nav. dj., str. 418.

²⁴ I. DEÁK, nav. dj. str. 72 – 73. Ugarsko i hrvatsko domobranstvo je na uniformama nosilo i svoje nacionalne oznake, a vojna prisega je glasila na zakone i ustav njihove domovine.

ružano, o njegovom razmještanju, o obukama i obrazovanju vojničkoga domobranskoga kadra i vojnoj disciplini u domobranstvu.²⁵

Prema točki 49. vojnog zakona monarhije domobranske časnike svih činova imenovao je car, dok su stupnjevi časnika, oprema, oružje, propisi za vojnu službu i vježbe u domobranstvu bili isti kao i u stalnoj vojsci.²⁶

Domobranstvo se popunjavalo od onih koji su:

- svršili pričuvnu službu u stalnoj vojsci (tek poslije navršene tridesete godine),
- kao novaci neposredno unovačeni u domobranstvo,
- kao dobrovoljci ušli u domobranstvo, ali samo ako su ispunili tražene uvjete (desetogodišnje službe) u stalnoj vojsci.²⁷

Služba u domobranstvu trajala je:

- a) za one koji su kao vojni obveznici bili neposredno unovačeni u domobranstvo, vojna obveza je trajala dvanaest godina,
- b) za one koji su izvršili obveze prema stalnoj vojsci (ukupno deset godina), vojna obveza je trajala dvije godine.²⁸

Svi mladići koji su neposredno bili unovačeni u domobranstvo, imali su samo proći vojne vježbe u trajanju od osam tjedana, a poslije su bili evidentirani kod domobranskih kotarskih bojni ili satnija. Domobrani su općenito imali vojne vježbe najčešće u postžetvenom periodu i to svake druge godine (bataljunske) bojne vježbe do tri tjedna (u slučaju da ne budu organizirane vježbe na razini bojne, onda su organizirane satnijske vježbe u trajanju od dva tjedna), i povremeno sudjelovanje u većim vojnim vježbama zbornoga područja.²⁹ Oni koji su služili u domobranstvu, (nakon obuke) mogli su obavljati svoje svakodnevne poslove, tj. nisu imali neke posebne vojne obveze (osim povremenih vojnih vježbi). Obveze prema domobranstvu imali su samo oni koji su u bojnim (bataljunskim) kotarima vršili popise u domobranstvo. Ta tzv. "evidencija domobranstva" bila je sastavljena od: jednog satnika, četiri narednika za satnijske kotare, četiri domobrana i jednog puškara.³⁰

Ponajveći problemi između ostalih, kao i nezadovoljstvo u domobranstvu i stalnoj vojsci Monarhije, kako se čini bili su oko upotrebe službenoga i zapovjednoga njemačkoga jezika. Naime, vojnim zakonom iz 1868. bilo je uređeno da zapovjedni i službeni jezik u austrijskoj stalnoj vojsci i domobranstvu bude njemački. To je svakako izazivalo negodovanje kod domaćih vojnika koji su morali naučiti oko 80 riječi zapovjednoga njemačkoga jezika. Čini se da ovo nije trebalo predstavljati većih teškoća kod domaćeg puka, no očito zbog velike nepismenosti težaka koji su činili daleko najveći dio vojske, ovo je predstav-

²⁵ *Zakon vojeni (zakon od 5. prosinca 1868.), List državnih zakona, Zadar, 1868. str.447 i 458.*

²⁶ Nav. dj., str. 459.

²⁷ Nav. dj., str. 449.; *Zakon od 13. Svibnja 1869. o domobranstvu za kraljevine i zemlje, zastupane u vieću carevinskom, List državnih zakona, Zadar, 1869., str. 241.*

²⁸ *Zakon vojeni, nav dj., str. 446 i 449; Zakon od 13. Svibnja 1869, nav. dj. : Zakonski članak (XLI. 1868.), O domobranstvu, Sbornik zakonah i naredabah valjan za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju od 1869., Zagreb, 1869. str. 145. Ovaj izvor iz Zbornika zakona i naredaba za Hrvatsku i Slavoniju, samo je potvrda da je domobranstvo u ugarskom dijelu Monarhije bilo jednako uređeno (samo sa sitnim izmjenama) kao i u austrijskom dijelu Monarhije.*

²⁹ *Objavitelj Dalmatinski, Zadar, 1872. br. 62.; Zakon od 13. Svibnja 1869., nav. dj. str. 243.*

³⁰ Nav. dj. str. 242-243

ljalo itekako veliki jezični problem.³¹ To negodovanje javno je izrazilo i dalmatinsko pučanstvo pri posjeti glavnoga inspektora carske vojske Nadvojvode Alberchta (*Feldmarschall* – vojskovođa) Zadru 1872. godine. Tom prilikom je “*narod Dalmacije priloživši svoje zahtjeve od kraja do kraja jednoglasno zavapio da se našem domobranstvu ne nemaće tudja odjeća ni tudji jezik*”. Naravno ovo nije imalo nekoga posebnoga učinka (njemački ostao službeni i zapovjedni jezik vojske sve do propasti Monarhije 1918.) iako je i sam FM Albercht obećao da će navedene zahtjeve predložiti caru.³²

Naročiti problemi, ali drugačije vrste od prethodno navedenih, izbili su na krajnjem jugu Dalmacije ustankom u Boki kotorskoj 1869. godine. Ustanak je izbio zbog obveze vojničke službe u domobranstvu, od kojega je tamošnje pučanstvo bilo oslobođeno. Već je vojnim zakonom od 5. prosinca 1868. bilo određeno da se “*oni momci u niegdašnjem okružju Kotorском i na kupnu niegdašnjega okružja Dubrovačkoga u kraljevini Dalmaciji koji su do sada sasvim oprošteni bili od službe vojničke, imadu dužnosti vojenoj zadovoljiti samo u domobranstvu*”.³³ Iduće godine 1869. posebnom naredbom utvrđeno je da “*Niegdašnja okružja Dubrovačko i Kotorско u kraljevini Dalmaciji čine jedan domobranski bataljunski kotar*”.³⁴ Ovom naredbom pučanstvu Boke kotorske su bile ukinute postojeće vojne povlastice određene posebnim aktom austrijskog cara Franje I. iz 1814. prema kojemu su Boka kotorska i teritorij bivše Dubrovačke Republike bili oslobođeni vojničke obveze i poreza, u odnosu na “svih ostalih pokrajina cesarske monarhije”.³⁵ Kratki ali krvavi ustanak u Boki kotorskoj iz 1869. (od listopada 1869. – 11. siječnja 1870.) svršio je bezuvjetnom predajom, ali sa sporazumom između ustanika i carske vlade (odnosno FML Rodića kao civilnog i vojnog namjesnika Dalmacije) o potpunoj amnestiji svim ustanicima, plaćanje novčane potpore nastradalim obiteljima, i odustajanju od zahtjeva vlade za izvršenje novačenja u Boki. Sporazumom je udovoljeno samo prvim dvama zahtjevima ustanika, ali ne i tomu da se odustane od vojne obveze u navedenim pokrajinama u Dalmaciji. Iako će se novačenje (za domobranstvo je od 1870. vršen popis vojnih obveznika i dvomjesečna služba³⁶) u Dubrovačkom okružju i Boki kotorskoj provesti tek 1882. godine. Na novačenje su tada bili pozvani dva razreda, tj. mladići rođeni 1861. i 1862. godine.³⁷ Zakonom od 2. travnja 1882. cjelokupno je pučanstvo Dalmacije podilazilo pod vojničku obvezu kako stalne vojske tako i domobranstva.

³¹ I. DEÁK, nav. dj. str.122. Autor kaže kako se upotrebljavalo samo oko 80 riječi njemačkoga zapovjednog jezika, ali da se za sve ostalo koristio svakidašnji jezik regimente: isto str. 72. Međutim u mađarskom i hrvatskom domobranstvu službeni i zapovjedni jezik je bio mađarski odnosno hrvatski.

³² *Narodni List*, br. 81, Zadar, 1872.

³³ *Zakon vojeni*, nav. dj. str.445.

³⁴ *Zakon od 13. Svibnja 1869*, nav. dj. str. 242.

³⁵ Josip BEROŠ, nav. dj., str. 2.; A. Stj. DABINOVIĆ, nav. dj. str. 74 – 75.

³⁶ J. BEROŠ, nav. dj. str. 11; Kosta MILUTINOVIĆ, *Bokeljski ustanak i Austrija, Boka. br. 20*, Herceg-Novi, 1989., str. 211-220.

³⁷ *Obznana c. k. dalmatins. Namjesništva. dne 2. travnja 1882. br. 585-pr. List državnih zakona*, Zadar, 1882, str. 63-65.

U pogledu domobranskoga ustroja u Dalmaciji, ponajbolji uvid daje jedan prepravljani domobranski statut iz 1869. koji je preinačen u svrhu dalmatinskoga domobranstva.³⁸ U "prepravljenom statutu" domobranstvo u Dalmaciji je trebalo biti razdijeljeno na sedam domobranskih "batalijunskih" (bojni) kotara sa sjedištima u: Zadru, Kninu, Splitu, Sinju, Makarskoj, Dubrovniku i Kotoru.³⁹ Dalje stoji da se kraljevsko dalmatinsko domobranstvo trebalo formirati u domobranske satnije i pješačke eskadrene, koji bi bili razmješteni u sedam navedenih kotareva i iz koji bi se vršilo novačenje u satnije i eskadrene.⁴⁰ Na sličan način je i izvršen ustroj domobranstva 1872. samo s drugačijom raspodjelom na domobranske bojne. Naime, vojnom odredbom od 1. srpnja 1872. izvršene su preinake u zakonu o domobranstvu iz 1869. koje su bile naročito važne za Dalmaciju. Prema zakonu o domobranstvu (točka 9.) piše da "svaki kotar domobranskog zapovjedništva dieli se u domobranske batalijunske kotare a ovi potom na četiri kumpanijska kotara".⁴¹ Nadalje, u istom je zakonu stajalo da se "domobranski eskadroni popunjuju iz više bataljunskih kotara a čete jašućih strijelaca iz oba domobranska bataljunska kotara Gornje Dalmacije".⁴² Prema ovakvoj raspodjeli u Dalmaciji su (1872.) bila ustrojena dva domobranska zapovjedništva i dvije dalmatinske domobranske strjeljačke bojne, br. 79. u Zadru i br. 80. u Splitu, dok je u Dubrovniku i Kotoru (donja Dalmacija) obavljan samo popis vojnih obveznika, a tek je 1882. ustrojena domobranska strjeljačka bojna br. 81 (sve domobranske bojne su bile u sklopu XVIII divizionu).⁴³

Cjelokupno je domobranstvo (od 1872.) u Dalmaciji bilo podijeljeno (s glavnim zapovjedništvom domobranstva u Zadru) u dvije domobranske bojne i dva domobransko zapovjedništva, a njegova podjela izgledala je ovako:

³⁸ Domobranski statut iz 1869. ustvari je Statut za kraljevsko ugarsko domobranstvo, koji je ručno (perom) prepravljnjen za potrebe dalmatinskog domobranstva. Zato se njegova vjerodostojnost ne može u cijelosti uzeti u obzir, budući da nije službeno odobren, ali se prema njemu mogla izvršiti početna uspostava domobranskih vojnih formacija.

³⁹ DAZd, *Miscellanea* 19, poz. 44., 1869. str. 1. Ovo je najvjerojatnije bila pretpostavka za raspodjelu domobranstva na navedena kotarska zapovjedništva. Međutim, očito je iz prije navedenoga (ustanak u Boki 1869.) da domobranstvo nije moglo biti uspostavljeno u svim navedenim mjestima, naročito ne u Dubrovniku i Boki kotorskoj.

⁴⁰ Nav. dj.

⁴¹ Zakon od 1. siječnja 1872. *Objavitelj Dalmatinski*, br. 62, Zadar, 1872.

⁴² Nav. dj.

⁴³ *Obznanana c. k. dalmatins. Namjesništva, dne 2 travnja 1882*, nav. dj. str. 63. Tada se prvi puta izvršilo novačenje u domobranstvo iz Dubrovačkog okruženja i kotara Kotarskog; L. MASČEK, nav. dj. Zadar, 1873. str. 304.

glavno zapovjedništvo domobranstva u Zadru	zapovjednik domobranstva za Dalmaciju, podmaršal Gabriel Rodić; zapovjednikov ađutant, bojnik Juraj Skender; poručnik Josip Lulić
streljačke domobranske bojne:	domobranski zapovjednici i časnici:
br. 79. u Zadru	privremeni zapovjednik bojne kapetan I kl. Špiro Mitrović; natporučnik Vito Kovačević (zadužen za popis vojnih obveznika); vojni instruktori: natporučnici Konstantin Vučković, Ludovik Kekeić i Ivan Pokrajać, te poručnik Avran Đukić
br. 80. u Splitu	privremeni zapovjednik bojne bojnik Luigi Bizzaro; konjanički kapetan I kl. Josip Mitkros; vojnički instruktori: kapetan I kl. Juraj Obradović, natporučnik Šime Grubić, poručnik Marko Pajdaković i poručnik Ante Canić

U Dubrovniku još nije bilo ustrojeno domobrantsko zapovjedništvo niti domobrantska bojna, već je samo vršen popis vojnih obveznika pod nadzorom natporučnika Antuna Vasića.⁴⁴

Ustroj domobranstva u principu bio je uređen u tu svrhu da se postigne što bolja vojna spremnost pripadnika domobrantskih vojnih formacija, a time i cjelokupna obrambena moć austro-ugarske vojske. Međutim, općenito gledajući domobranstvo se relativno sporo formiralo u Dalmaciji (tek 1872. ustrojene dvije domobrantske bojne, u Zadru br. 79 i Splitu br. 80, u sklopu XVIII. divizionu). To je vjerojatno bilo zbog toga što je trebalo tek oformiti domobranstvo kao novu vojnu snagu Monarhije, a i zbog toga što se tada morao izvršiti preustroj narodnog ustanka - "Landsturm" (narodni ustanak- kojim su se u slučaju rata na obranu zemlje pozivali svi vojno sposobni od 43-50 godina). Narodni ustanak ("Landsturm") - bio je pod zapovjedništvom Ministarstva za zemaljsku obranu) djelovalo je tako da je podupirao stalnu vojsku i domobranstvo isključivo i samo u slučaju prodora ili pokušaja provale (u većemu ratnom sukobu, npr. kao što su bili mobilizirani u I. svjetskome ratu) unutar granica Monarhije (narodni ustanak kasnije je uređen posebnim vojnim zakonom).⁴⁵ Iako je ustroj domobranstva u Dalmaciji tekao relativno sporo, ipak je do 1873. velikim dijelom bilo formirano i uređeno.

⁴⁴ Nav. dj.

⁴⁵ *Habsburgermonarchie 1848 – 1918*, str. 418. i Bogoslav ŠULEK, *Hrvatski Ustav*, Zagreb, 1882., str. 203.

III.

Novačenje i vojna obveza

Kao što sam već u uvodnom dijelu spomenuo, prvi popis vojno sposobnih mladića (iz sedam razrednih doba) u Dalmaciji izvršen je 1852. godine. Od tada se (1852.) vojna obveza⁴⁶ potpisivala ugovorom na osam godina, i to jednako za kopnenu vojsku (stajaću vojsku) i ratnu mornaricu (služba na moru). Međutim, od 1867. pristupilo se novoj učinkovitoj i poboljšanoj formuli reorganizacije vojnog ustroja Monarhije, i to ponajviše iz razloga vojnog europskog tehnološkog napretka i usavršavanju vojske čije tokove je morala pratiti i Austro-Ugarska, te također i iz razloga zategnute međudržavne situacije u Europi (austro-pruskog rata 1866. i nadolazećeg prusko-francuskoga rata 1870./71.). Očito je sve to potaklo tadašnjeg ministra predsjednika (austrijsku vladu) grofa Taffea na prijedlog o izmjeni postojećega vojnoga zakona i stvaranju novoga. U načelu prijedloga s kojim se usuglasila austrijska zastupnička kuća, odnosno zajednički ministarski savjet i Ministarstvo za obranu zemlje i javnu sigurnost, utvrđene su sljedeće vojne odredbe:

- vojnička obveza svih vojno sposobnih austro-ugarskih državljana na desetogodišnju vojnu službu, bez obzira na njihovo konfesionalno ili nacionalno opredjeljenje;
- stalni vojni kontingent od 800.000 vojnika za obje polovice Monarhije;
- oslobođenje od vojne službe samo u iznimnim slučajevima;
- dopuštenje jednogodišnje dobrovoljne službe onima koji su svršili gimnaziju ili neku višu školu;
- posebne odredbe vojne službe za državne i ine činovnike, nastavnike i poljodjelce;
- vojnički zakonik u smislu zajamčene građanske slobode;
- uređenje prihoda vojničke takse (preko koje su primane vojne invalidnine);
- stvaranje i uređenje domobranstva.⁴⁷

Navedeni vojni prijedlozi koje je usvojio zajednički ministarski savjet te oba Ministarstva za obranu zemlje i javnu sigurnost, usvojeni su i objavljeni u tzv. *Zakon vojeni* iz 1868. (Zakon od 5. prosinca 1868.), kao temeljni vojni zakon o ustroju austro-ugarske vojske.⁴⁸

Navedenim vojno-zakonskim promjenama od 1868. utvrđeno je da se sveukupna vojna snaga Monarhije po članku 2. navedenog zakona, razvrsta na četiri osnovna dijela vojne službe: a) stalnu vojsku, b) ratnu mornaricu (bojno pomorstvo), c) domobranstvo i d) pričuvni sastav.⁴⁹

Prema donesenom zakonu, vojni obveznici su stupali na dužnost (u jednu od navedenih službi) s navršениh dvadeset godina života. Rok trajanja vojne službe bio je tri aktiv-

⁴⁶ Erick HOBBSAWM. *Doba kapitala*. Zagreb, 1989. str. 79. Hobsbawm kaže kako je vojna obveza postojala u ovim Europskim državama: Francuskoj, Njemačkoj, Italiji, Belgiji i Austro – Ugarskoj: *Vojna enciklopedija*, knj.10. Beograd, 1975., str. 654. Opća vojna obveza uvedena je 1814. u Pruskoj, 1866. u Austro-Ugarskoj, 1872. u Francuskoj i 1874. u Rusiji.

⁴⁷ A. S. DABINOVIĆ, nav. dj. str. 71–72.

⁴⁸ *Zakon vojeni*, str. 446 – 460.

⁴⁹ Nav. dj., str. 446. U principu ovakva raspodjela vojne službe u Monarhiji ostat će sve do 1918. godine.

ne godine u stalnoj vojsci ili ratnoj mornarici te sedam godina u pričuvnom sastavu.⁵⁰ Novačenje, tj. popuna novaka u stalnu vojsku i ratnu mornaricu vršila se iz:

- vojnih pitomaca koji su se obrazovali u vojnom nastavnom programu;
- pristupanjem dobrovoljaca;
- redovnim novačenjem.

Popis mladića, odnosno novačenje u Dalmaciji uvijek je bilo određivano od strane Ministarstva za zemaljsku obranu, koje je utvrđivalo godišnju normu potrebnih novaka. Taj broj je npr. za 1870. i 1872. bio 1072 novaka za stalnu vojsku i ratnu mornaricu i 107 novaka za pričuvu (ovaj kontingent novaka obično se prije 1870. i poslije 1872. kretao oko navedene brojke).⁵¹ Ukupni broj od 1179 koliko ih je unovačeno u Dalmaciji 1870. i 1872., bio je srazmjerno raspoređen prema broju stanovnika u pojedinim kotarima novačenja.

U Dalmaciji su se popisi, ždrijebanja i novačenja za tri razredna doba odvijala u sljedećim kotarima:⁵²

kotar novačenja	sjedište povjerenstva novačenja
Obrovac	Obrovac
Benkovac	Benkovac
Knin	Knin
Drniš	Drniš
Vrlika	Vrlika
Sinj	Sinj
Imotski	Imotski
Vrgorac	Vrgorac
Zadar	Zadar
Pag	Pag
Rab	Rab
Šibenik	Šibenik
Vis	Vis
Trogir	Trogir
Split	Split
Brač	Supetar
Makarska	Makarska
Metković	Metković
Dubrovnik	Dubrovnik
Korčula	Korčula
Starigrad	Starigrad
Hvar	Hvar

⁵⁰ Nav. dj.

⁵¹ *Oznana c. k. Namjesništva Dalmacije*, od 19. ožujka 1870. br. 2944., *List državnih zakona*, Zadar, 1870. str. 23-24; *Oznana C.K. Namjesništva Dalmacije*, od 9. ožujka 1872. br.2512. *List državnih zakona*, Zadar, 1872. str. 5.

⁵² *Oznana C. K. Namjesništva Dalmacije*, od 12. ožujka 1872. br. 2301, i *Oznana C. K. Namjesništva Dalmacije*, od 9. ožujka 1872. br. 2512, *List državnih zakona*, Zadar, 1872, str. 5-8.

Uopće da bi mogao stupiti u vojnu službu, svaki je vojni obveznik morao ispunjavati sljedeće uvjete: imati dokaz o državljanstvu (u jednoj ili drugoj polovici Monarhije), potrebne psihofizičke sposobnosti, utvrđenu tjelesnu visinu od “59 *palacah Bečke miere*” odnosno 155.5 cm i starosnu dobnu granicu između sedamnaest i tridesetšest godina.⁵³

Obavijesti o prijavama mladića za popis u vojnu službu, svake su godine sastavljali općinski načelnici, a svaki novak je pri tom bio dužan prijaviti se općinskom načelniku pismeno ili usmeno. Popis novaka se vršio svake godine u periodu od 1. travnja do kraja svibnja, a samo novačenje (*uvrštenje*) vršeno je po utvrđenim razrednim dobima od 1. listopada iste godine. Razredne dobi činili su mladići rođeni od 1. siječnja do 31. prosinca jedne godine. Način utvrđivanja razredne dobi radio se na taj način da su u prvu razrednu dob ulazili mladići s navršenom dvadesetom godinom, u drugu s navršenom dvadesetprvom godinom itd. Obično su se novačila samo tri razredna doba (od 20, 21 i 23 godine starosti), a vrlo rijetko i iz četvrtog (samo u slučaju ako se ne bi popunio određeni vojni kontingent za jednu godinu, što se praktički nije ni događalo).⁵⁴

Eventualni višak od unovačenih iz tri razredna doba, bio je automatski premješten u domobranstvo. Također se pri ulasku u vojnu službu (ako je to bilo moguće) udovoljavalo mladićima s obzirom na njihove želje da stupe u one postrojbe za koje su tražili, odnosno za koje su bili najsposobniji. Inače se popuna s novacima najprije vršila u stalnoj vojsci i mornarici, dok se ostatak (ako ga je bilo) popunjavao u domobranstvo (domobranstvo će 1890. biti izjednačeno sa stalnom vojskom).⁵⁵

Način na koji se vršilo kotarsko novačenje bilo je upravljeno sistemom ždrijebanja. Komisija za novačenje sastojala se s političke strane od: kotarskog kapetana ili njegovog zamjenika, jednoga činovnika iz kotarske oblasti, kotarskoga ili gradskoga liječnika. iz “*dvaju članova kotarskog Zastupništva; gdje ovih nema iz dva člana občinskoga Zastupništva, u miestu gdje je novačenje*”, te u gradovima koji su sami za sebe činili jedan kotar novačenja bila su dva člana općinskoga vijeća. Komisija za novačenje od strane stalne vojske i ratne mornarice bila je sastavljena od: vojnog zapovjednika određenog kotara ili njegovog zamjenika, jednoga vojnog liječnika i časnika dopunskog kotara ili njegovog zamjenika. Komisija od strane domobranstva sastojala od jednoga časnika (kapetana ili nižeg časnika) zaduženog za popis vojnih obveznika.⁵⁶

Sam postupak ždrijebanja bio je slijedećeg sadržaja. Najprije su se na prazne papiriće popisala slova abecednim redom, zatim su ti papirići stavljeni u neku “neprozračnu posudu”. Zatim bi najstariji općinski načelnik izvukao jedan papirić, a iz izvučenoga papirića s obilježanim slovom čitala su se imena abecednim redom onih koji su pozvani na novačenje (npr. ako je izvučen papirić sa slovom A, Ante Antić, Ante Bralić itd.). Poslije toga na izvučene papiriće upisivani su brojevi od jedan pa dalje, izvučeni papirići bi se ponovo stavljali u posudu (najviše deset), i tad bi se pozvao netko od prisutnih da izvuče papirić s

⁵³ *Zakon sverhu naoružanja, Objavitelj Dalmatinski*, br. 101. (produžetak), Zadar, 1869.

⁵⁴ *Zakon vojeni*, str. 453–454

⁵⁵ B. ŠULEK, nav. dj. str. 205.

⁵⁶ *Naputak za izvršbu zakona o naoružanju, List državnih zakona* (dalje: *Naputak za izvršbu Zakona o naoružanju*), Zadar, 1870. str. 59 i 83.

upisanim imenom. Izvučeni papirić s imenom i brojem upisivao bi se u imenik novačenja, odakle su se novaci raspoređivali u određene postrojbe.⁵⁷

Sudeći prema raspravama Dalmatinskoga sabora, izgleda da novačenje nije baš potpuno funkcioniralo, a vladalo je i opće nezadovoljstvo pri novačenju velikog broja mladića u austrijsku vojsku. Tako je prema izjavi sabornika Dr. Lovre Montija, načelnika grada Knina, u razdoblju od tri godine “1.179 mladih uzeto u vojsku a ostali koji su se smatrali sposobnim bili su upisani u tzv. “*Landwehr*” (domobranstvo). U daljnjem izlaganju zastupnik Monti kaže kako će Dalmacija za vrijeme dvanaestogodišnje službe i novačenja, austrijskoj vojsci preko domobranstva, dati vojni “kontigent od preko 14.000 svojih sinova” što je prema njegovom proračunu iznosilo dvadeset četvrti dio ukupnog broja pučanstva Dalmacije. Nadalje kaže, kada bi taj danak u krvi bio pravilno raspoređen za sve oblasti jednako, zlo još i ne bi bilo tako veliko.⁵⁸ Problem koji Monti nastoji prikazati jest u tome, da se u nekim kotarima novačenja u odnosu na broj pučanstva novačilo više, a u nekima manje mladića. Tako je u kninskom kotaru unovačeno 146 mladića više, u zadarskom kotaru 22 i u šibenskom kotaru 19 više unovačenih, dok je u splitskom kotaru unovačeno manje 67 mladića, u makarskom kotaru 37 mladića manje itd. Uz to, navodi primjer kako je makarski kotar (po broju pučanstva) za polovicu manji od zadarskog, ali da zadarski kotar daje tri puta veći broj novaka od makarskog kotara.⁵⁹ Uslijed ovih problema pri novačenju reagirali su “predstavnici naroda” (zastupnici u saboru) na taj način što su poslali prosvjednu notu Vladi. uz traženje objašnjenja sljedećeg: – na koji način i s kakvim podacima je u pojedinim dalmatinskim kotarima uređen broj potrebnih novaka; – zašto je u pojedinim kotarima (naročito kninskome) s obzirom na broj pučanstva, tolika razlika u broju unovačenih; – da li Vlada misli (ako uopće misli) u kotarima u kojima su izvršena nepravedna novačenja, dodijeliti nekakvu vrstu odštete (vjerojatno se misli na smanjen broj novaka za iduću godinu); – i kako se nakon toga (ubuduće) misli urediti odmjeravanje novaka za svaki pojedini kotar.⁶⁰

Međutim, isto tako postojali su vojni zakoni (*Zakon vojeni*, čl. 17.) prema kojima vojni obveznici nisu morali biti novačeni u službu austrijske vojske, ili su bar bili izvjesno vrijeme oslobođeni. Stoga su od vojne dužnosti mogli biti (privremeno ili potpuno) oslobođeni sljedeći: sin jedinač u oca ili majke koji se nisu mogli sami izdržavati, a ako nisu imali sina, onda ih je izdržavao zet koji je bio oslobođen od vojne obveze; unuk jedinač u djeda ili bake, ako su ovi bili nesposobni da se izdržavaju, a nisu imali djece; siročić bez roditelja koje je uzdržavalo svoju braću ili sestre.⁶¹

Isto tako u onu grupu vojnih obveznika koji nisu morali obavljati redovnu vojnu službu ulazili su: svećenici i kandidati za duhovnu naobrazbu svih vjeroispovijesti, (samo u

⁵⁷ Nav. dj., str. 60-61.

⁵⁸ *Relazioni stenografiche e analitiche. della IX sessione della Dieta provinciale dalmata*. Zadar, 1869, str. 15. (Hitropisna izvješća Dalmatinskog pokrajinskog sabora za 1869. postoje i na hrvatskom jeziku, međutim, tog izdanja nema ni u Znanstvenoj knjižnici u Zadru niti u Državnom arhivu u Zadru); DAZd. *Spisi Dalmatinskoga Namjesništva*, sv. 54, br. 7499. 1872. Brojčano stanje vojske 1872. u gornjoj (okružja Zadar i Split) i donjoj Dalmaciji (okružja Dubrovnik i Kotor) iznosilo je 6.048 aktivnih vojnika.

⁵⁹ *Relazioni stenografiche e analitiche*, nav. dj., str. 15.

⁶⁰ Nav. dj., str. 16.

⁶¹ *Zakon vojeni*, str. 450.

mirnodopskom razdoblju) državni i carski činovnici u raznim službama (npr. zemaljski, kotarski, općinski službenici i dr.), profesori i učitelji na učilištima kao i polaznici profesor-ske ili učiteljske škole.⁶²

U jednogodišnju dobrovoljnu službu mogli su jedino stupiti oni koji su svršili ili se upisali u neku od viših gimnazija ili neku od visokih škola (npr. razne akademije, medicinu, veterinarstvo itd.). Tako su npr. liječnici službovali jednu godinu u ratnoj bolnici, dok su veterinari u nekoj od konjaničkih jedinica. Liječnici i veterinari su sukladno svojem zvanju u ratno doba bili raspoređeni u vojne postrojbe. Jednogodišnji dobrovoljci su sami snosili troškove vojnovanja (ako nisu bili u materijalnoj mogućnosti, što je mogla utvrditi samo posebna komisija, u tom slučaju je troškove snosila vojska), u koje su ulazili hrana, odijevanje, naoružanje, stanovanje i dr. Poslije jednogodišnje službe (koju su mogli produžiti) bili su prebačeni u pričuvni sastav.⁶³

Vojni obveznici koji su svršili trogodišnju vojnu službu u stalnoj vojsci ili ratnoj mornarici, bili su premješteni u pričuvni sastav. Za vrijeme službe u pričuvnom sastavu koja je trajala sedam godina, pričuvnici su bili obvezni doći tri puta na vojne vježbe u najdužem trajanju od četiri tjedna. Svi oni koji nisu bili pozvani na navedene vojne vježbe, morali su svake godine doći na jednodnevni kontrolni pregled (obično poslije poljskih žetvenih radova) radi njihove vojne evidencije.⁶⁴

Konačni otpust iz vojne službe, tj. stalne vojske ili ratne mornarice kao i iz domobranstva, dobivao se po navršenoj desetogodišnjoj službi u liniji (s trideset godina starosti), odnosno dvanaestogodišnjoj službi u domobranstvu (s trideset dvije ili dobrovoljci s trideset četiri godine starosti).⁶⁵

Za one koji se nisu pravodobno prijavljivali u vojsku, uslijedile su određene mjere vojno-zakonskih kazni. Tako je npr. kazna za novake koji se nisu pravodobno prijavili u popis kod općinskog poglavarstva iznosila 100 fjorina, ili dvadeset dana zatvora; za one koji su se oženili, a nisu prešli treći dobnog razred (23godine) i koji nisu bili proglašeni trajno nesposobnima za vojnu službu, kazna od 1000 fjorina ili zatvorska kazna od šest mjeseci; za one koji su pokušali prijevaram izbjeći vojnu službu, ako su se sami prijavili morali su doslužiti godinu dana duže, a ako budu uhvaćeni, dvije godine dužeg službovanja, itd.⁶⁶ Iako su vojne mjere bile rigorozne prema onima koji su izbjegavali vojnu obvezu, samo novačenje ipak nije teklo tako glatko. Bio je i nemali broj onih koji su nametnutu vojnu

⁶² Nav. dj., str. 453, *Naputak za izvršbu zakona o naoružanju*, str. 42-43. No, u čl. 27. stoji da su učitelji i pripravnici za učitelje, morali kao i vlasnici nasljednih poljskih dobara, kada budu uvršteni u stalnu vojsku ili domobranstvo, svršiti osmotjednu vojničku izobrazbu, a u mirnodopskom razdoblju su pozivani na povremene vježbe.

⁶³ *Obznana Namisništva*, od 4. siječnja 1869, br. 17305, *List državnih zakona*, Zadar, 1869, str. 10-22.

⁶⁴ *Zakon vojeni*, str. 455.

⁶⁵ *Naputak za izvršbu zakona o naoružanju*, str. 205-221.

⁶⁶ Nav. dj., str. 140-141; *Objavitelj Dalmatinski*, Zadar, 1869, br. 1.; *Zakon vojeni*, nav. dj. str. 457-458. Interesantno je da se vojni obveznici (osim onih koji su bili proglašeni trajno nesposobnima) nisu mogli ženiti prije navršene 23 godine (dok ne izađu iz trećeg dobnog razreda), a mogli su se ženiti samo uz posebnu dozvolu Ministarstva za obranu zemlje, ili u iznimnim slučajevima dozvolu za ženidbu moglo je izdati "političko pokrajinsko Poglavarstvo". Čak je postojala i kazna od 500 fjorina ili tri mjeseca zatvora za sudionike u "zabranjenoj ženitbi".

obvezu izbjegavali na svakojake načine uključujući i migracije u druge države i kontinente (iako se jedan broj iseljavao i zbog teškog ekonomskoga stanja u Dalmaciji). Na ovakva izbjegavanja vojne obveze često su reagirali i vojni sudovi, i to ne samo prema bjeguncima, nego i onima koji su im pomagali.⁶⁷ Izbjegavanja vojne obveze i vojna dezerterstva naročito su uzela maha u periodu od 1890. – 1914. godine.

Na kraju razmatranja o vojnoj službi i ustroju austrijske vojske od 1867.-1873., može se reći kako je Austro-ugarskom nagodbom 1867. učinjena jedna od kapitalnih promjena, ne samo u političkom smislu djelovanja Habsburške monarhije (stvaranju Austro-Ugarske 1867.), nego i izrazitim vojnim promjenama. Svakako da je jedan od osnovnih političkih čimbenika pri stvaranju dvojne Monarhije 1867. na neki način bio uzrokovan porazom Austrije u ratu protiv Pruske (i Italije) 1866. od kada je Austrija bila istisnuta iz Njemačkoga saveza država i prestala biti na čelu njemačkih država (njenu ulogu je preuzela Pruska, vodeći tako Njemačku konačnom ujedinjenju). Dok kao osnovni uzrok vojnoj reorganizaciji novostvorene dvojne državne tvorevine, valja tražiti u općenitim modernizacijskim vojno-tehnološkim promjenama nastalim u tom periodu u Europi, u provođenju vojnih reformi, uvođenju opće vojne obveze, nestabilnom, zategnutom i ratnom odnosu vodećih europskih sila (krimski rat 1854.-1856. – Rusija protiv Turske, Francuske, Engleske i Sardinije; talijansko-austrijski rat 1859.; rat Pruske i Italije protiv Austrije 1866.; i nadolazeći prusko-francuski rat 1870.-1872.). Zato se odmah pri stvaranju Austro-Ugarske uz rukovođenje Državnoga ratnoga ministarstva i Ministarstva za zemaljsku obranu pristupilo hitnom preustroju postojećega vojnoga zakona i stvaranju kvalitetnije i kvantitativnije vojske. U tom smislu došlo je do ustroja nove vojne formacije domobranstva i uvođenje opće vojne obveze za sve stanovnike dvojne Monarhije na desetogodišnju službu, i to tri godine u stalnoj vojsci-liniji i sedam godina u pričuvni, odnosno dvanaestogodišnju vojnu obvezu u domobranstvu (ali ne redovna aktivna služba kao u stalnoj vojsci, nego samo osmotjedne vojne vježbe za one koji su neposredno unovačeni u domobranstvo). Međutim novi ustroj vojske (vojnu obvezu), neki su kao što je to bio slučaj na krajnjem jugu Dalmacije u Boki kotorskoj primili s negodovanjem, odnosno ustankom (1869.). No, bez obzira na poteškoće oko vojnoga uređenja u periodu od 1867. do početka prvoga svjetskoga rata, u Austro-Ugarskoj će doći do novih vojno-teritorijalnih podjela i stvaranja nekolicine pomoćnih vojnih formacija, te još nekih izmjena u vojnom zakonu, ali u principu sve će to biti samo nadopune i izmjene utvrđenih vojnih zakona objavljenih u razdoblju od 1867. – 1872. godine. Za pretpostaviti je da se povećanjem vojske i njenim preustrojem htjelo postići dvoje: a) novom poboljšanom organizacijom vojske uspostaviti čvršću sigurnost vanjskih granica Monarhije, i b) sukcesivnim vojnim nadzorom održavati kontinuitet jedinstva unutrašnjosti države. Naravno najveći dio vojnoga tereta pri tome je snosio obični puk, koji je ostavljajući svoja poljska dobra morao izvršavati obvezu u carskoj vojsci.

⁶⁷ Ivan LAJIĆ. *Stanovništvo dalmatinskih otoka*, Zagreb, 1992. str. 134.

Prilog

RASPORED VRHOVNIH ZAPOVJEDNIŠTAVA I ČASNIKA U AUSTRO-UGARSKOJ VOJSCI od 1867. do 1873. (prema W. WAGNERU, *Geschichte des K. K. Kriegsministeriums*, str. 261-267)

I. Vrhovni zapovjednik vojske Monarhije car i kralj Franjo Josip I.

- Imenovani vrhovni zapovjednik vojske Feldmarschall (FML-vojskovoda) nadvojvoda Albercht od veljače 1868. do ožujka 1869.
- Glavni inspektor vojske FML nadvojvoda Albercht od ožujka 1869. – 1873.
- Vojni ured Njegova Veličanstva sastojao se iz: upravitelja (zapovjednika) vojnog ureda pukovnika (kasnije FML) Friedricha Ritter (vitez) von Becka od srpnja 1867. – 1873.
- Glavni ađutant Njegova Veličanstva GM (general major) August Graf (grof) Bellegarde od srpnja 1867. – 1873.

II. Ratno ministarstvo, od prosinca 1867. Državno ratno ministarstvo

a) Državni ratni ministri:

- FML Franz Freiherr (barun) von John, od listopada 1866. do siječnja 1868.
- FML Franz Kuhn Freiherr (barun) von Kuhnenfeld, od siječnja 1868. – 1873.

b) Zamjenik Ministra i predstojnik vojno-tehničke radne grupe: FML Rudolf Freiherr (barun) von Rosbacher od rujna 1866. – 1873.

Predstojnik ekonomskog odjela:

- GM Johan Morhamer od siječnja 1868. do siječnja 1869.
- Glavni ratni komesar (*Generalkriegskommissär*) August Früh od siječnja 1869. – 1873.

c) Upravitelj tajnoga ureda:

- potpukovnik (kasnije pukovnik) Johann Freiherr (barun) von Dumoulin od srpnja 1868. – 1873.

d) Poslovni odjeli (bilo ih ukupno petnaest).

e) Vrhovni vojni sudski senat (od 1869. bili razdijeljeni na četiri odjela obilježeni s A,B,C,D);

- predsjednik sudskog senata: general topništva (*Feldzeugmeister*) Karl Freiherr (barun) von Mertens od rujna 1866. – 1873.

f) Pomoćni organi uspostavljeni od studenoga 1868.,
načelnik glavnoga stožera:

- FML Franz Freiherr (barun) von John od kolovoza 1866. do ožujka 1869.
- FML Georg Freiherr (barun) von Nuppenau od ožujka 1869. do travnja 1869.
- GM (kasnije FML) Josef Galina od travnja 1869. – 1873.

U pomoćnim organima bili su još raspoređeni: pomoćnik načelnika glavnoga stožera, glavni inspektori artiljerije, inženjerije, konjaništva, vozarstva (*der Fuhrwesen*), ergele (konjogojstva), opskrbe, remontaže, vojničkih odora, zatim predsjednik tehničkoga i administrativnoga vojnoga odbora, predsjednik vojnoga sanitetskoga odbora, apostolski vojni vikar i stručni računarski odio.

Časnički rangovi u kopnenoj austro-ugarskoj vojsci⁶⁸

Feldmarschall – vojskovođa

Generaloberst – vrhovni general (od 1915)

Feldzeugmeister – general artiljerije

General der Kavallerie – general konjaništva

Feldmarschalleutnant – podmaršal

Generalmajor – general-bojnik

Oberst – pukovnik

Oberstleutnant – dopukovnik

Major – bojnik

Hauptmann – kapetan (satnik), i *Rittmeister* – konjanički kapetan
I. klase

II. klase

Oberleutnant – natporučnik

Leutnant – poručnik

Podčasnički činovi: časnički zamjenik, stožerni narednik i vodnik.

Niši činovi: desetnik, razvodnik.

Bez čina: vojnici – domobran.

⁶⁸ *Habsburgermonarchie 1848 – 1914*, str. 746, i *Vojna Enciklopedija*, Beograd, 1971. str. 517. Navedeni časnički, podčasnički i vojni činovi su vrijedili za cjelokupnu kopnenu vojsku (osim ratne mornarice), pa prema tome dakle i za domobranstvo.

*Tado Oršolić: THE MAKEUP OF AND SERVICE IN THE AUSTRIAN ARMY IN
DALMATIA (1867-1873)*

Summary

When speaking of the the military setup of Dalmatia within the Austro-Hungarian monarchy it must be said that this military-historical theme has hardly received any attention in Croatia. This is why the author in his article, which covers a period (1867-1873) when enormous military changes and developments took place, attempts to illuminate this insufficiently known part of Croatian (Dalmatian) history. He puts particular stress on the following significant components which he deems essential for this problematic: the military-territorial arrangement, the reorganization of the army, the constitution of the national guard, the method of recruiting soldiers, the military duty, the distribution and the arrangement of military leaderships and their units in Dalmatia and other elements pertinent to the theme. It should be said that the establishment of the dual monarchy called forth a new organization of the army and that the changes and amendments to the military law did not bypass Dalmatia which continued to be a part of the Austrian part of the Monarchy up to its collapse in 1918. The author hopes that his work at least partially succeeds in illuminating this part of Croatian history.